

הרב יעקב זיסברג

מצוות ישיבת ארץ ישראל לדעת ה'פתחי-תשובה'

הקדמה

דברי ה'פתחי-תשובה' (אהע"ז עה, ס"ק ו) בעניין מצוות ישיבת ארץ ישראל הובאו בפוסקים, אך נחלקו אחרוני זמננו במשמעות דבריו: האם פסק כרמב"ן¹ שמצוות ישיבת ארץ ישראל היא מצוות עשה או לא. במאמרנו נדון בדרכים השונות להבין את דבריו וננסה להכריע ביניהן.

א. דברי ה'פתחי תשובה'

התוספות (כתובות קי ע"ב ד"ה הוא) מביאים את דעת ר' חיים כהן שכיום לא נוהג דין כפייה בהקשר לעלייה לארץ ישראל, כי אין חיוב במצווה זו בזמננו; וזו לשונו: הוא אומר לעלות כו' - אינו נוהג בזמן הזה דאיכא סכנת דרכים והיה אומר רבינו חיים דעכשיו אינו מצוה לדור בא"י כי יש כמה מצות התלויות בארץ וכמה עונשין דאין אנו יכולין ליזהר בהם ולעמוד עליהם. וב'שלחן ערוך' (אבה"ע סי' עה סעי' ה) נפסק: 'יש מי שאומר דהא דכופין לעלות לא"י, היינו בדאיפשר בלא סכנה...!'

בהקשר לכך כתב ב'פתחי תשובה' (לשו"ע שם ס"ק ו):

הנה הרמב"ן מנה מצוה זו בכלל מצות מקרא דוירשתם אתה וישבתם בה, וכי היא שקולה נגד כל המצות (כדאיתא בספרי), וגם תרומת הדשן בפסקיו סי' פח הפליג בה. איברא התוספות בכתובות בשם ר"ח כהן... וכן מבואר מכל הפוסקים ראשונים ואחרונים שכתבו שכופין האשה שתעלה עמו כפשטא דמתניתין, אם כן ודאי דלא סבירא ליה הא דרבנו חיים כהן. היו שהבינו בדבריו 'שכל הפוסקים ראשונים ואחרונים' סוברים כרמב"ן שזו מצווה מן התורה. לדוגמה, הרב צבי יהודה קוק² כתב: וכן הביא הפתחי תשובה באבן העזר סי' עה בשם כל הפוסקים ראשונים ואחרונים שקיימת מצות ישיבת ארץ ישראל בזמן הזה כרמב"ן וכמהרי"ט.

1. השגה ד' בספר המצוות לרמב"ם.

2. לנתיבות ישראל, ח"ב, ירושלים תשל"ט, 'בענין ארץ ישראל והעליה אליה', עמ' רכג. וכן שם 'חובת העליה לארץ ישראל', עמ' קטו; וכן 'לאחדות ה' וישראל עמו', עמ' קסג.

ובמקום אחר כתב הרב צבי יהודה קוק:³
 בפתחי תשובה, המאסף לכל מחנות הפוסקים, כתוב שהלכה כרמב"ן, וכן מבואר
 מכל הפוסקים ראשונים ואחרונים שכל הזמנים שוים לקיום מצוה זו.
 מאידך גיסא, היו שהבינו שאין כוונת ה'פתחי תשובה' שכל הראשונים מסכימים לדעת
 הרמב"ן, אלא שכל הפוסקים חולקים על דעת רבנו חיים שסבר שמצוות ישיבת ארץ
 ישראל אינה היום אפילו מדרבנן, ושההלכה 'הכל מעלין לארץ ישראל' אינה תקפה
 בזמננו. וכך כתב בשו"ת 'בני בני' (ח"ד סי' כה):⁴
 בפתחי-תשובה לא כתב אלא שכולם חולקים על רבנו חיים הכהן בתוספות...
 שאין מצות יישוב ארץ ישראל היום אפילו מדרבנן, ושלכן אין כופים לעלות, כי
 כולם דחו דבריו אלה, אבל לא שכולם סוברים כהרמב"ן.
 ננסה לברר למה התכוון ה'פתחי תשובה' באמצעות עיון בתשובת ה'מעיל צדקה', שהיא
 המקור לדבריו.

ב. השוואה בין דברי פתחי-תשובה למעיל צדקה

המקור לדבריו של ה'פתחי תשובה' הוא תשובת רבנו יונה ב"ר אליהו לנדסופר⁵ בשו"ת
 'מעיל צדקה' (סי' כו). מן השוואה בין שני המקורות יש להסיק שכל דברי ה'פתחי תשובה'
 מבוססים לגמרי על תשובה זו של ה'מעיל צדקה'. להלן דבריהם השייכים לענייננו:

מעיל צדקה	פתחי תשובה
וזו לשון השאלה: אל אצילי בני ישראל... על דבר אשר נתחברו יחדיו שלשה חברים דבוקים והסיעו לבן לנסוע לארץ ישראל המה ונשיהם ובניהם הקטנים עם הגדולים בני שתים ושלש שנים... והנה רוב השומעים מנסיעה זו מרננים אחריהם באמרם שלא נשמע מעולם שיסע אדם דרך רחוק ורב כזה אל עמים אשר לא ידע שפת לשונם ודרך ימים וסכנות עם בניו הקטנים. ואם אדם רשאי לחבול בעצמו, מי	ועיין במעיל צדקה (סי' כו) אודות שלושה חברים שרצו ליסע לארץ ישראל, הם ונשיהם ובניהם הקטנים בני שניים ושלוש שנים, והבית דין שבעירם רוצים לעכב על ידם שלא ליסע עם הבנים הקטנים מחשש סכנה , פן לא יוכלו לסבול צער טלטול הדרך ונענוע הספינות ושינוי האוויר, ושאלו האנשים ההמה אם ימנעו מנסיעה זו אם לא, ואם יחושו לגזירת בית דין בזה?

- שיחות הרב צבי יהודה ארץ ישראל, ירושלים תשס"ה, "שלמות הארץ", עמ' 98; וכן שם 'מצוות ישוב הארץ', עמ' 63; 'עלייה לארץ ישראל בזמן הזה', עמ' 57; קדם לו הרב ישכר ש' טייכטל, אם הבנים שמחה, פרק שלישי סעיף נה, עמ' רנב; 'ולדעת הרמב"ן בספר המצוות היא נמנית במספר התרי"ג מצוות, והסכימו איתו רוב גדולי הפוסקים ראשונים ואחרונים'. אולם אין הוא מזכיר את ה'פתחי תשובה' בשמו, אף שזו לשונו.
- הרב יהודה הרצל הנקין, שו"ת בני בני, ח"ד סי' כה. הרחיב את דבריו בנו הרב איתם הנקין הי"ד, 'מצוות יישוב ארץ ישראל – דאורייתא או דרבנן?', תחומין כח (תשס"ח), עמ' 345–354.
- הרב יונה ב"ר אליהו לנדסופר היה מחכמי פראג. הוא נולד בשנת תל"ח (1678) ונפטר צעיר, בהיותו בן ל"ד בלבד (בשנת תע"ג).

פתחי תשובה	מעיל צדקה
	נתן לו רשות לחייב בניו הקטנים... אולי אין כוח בילדים הקטנים לסובלו... ובית דין עירם רצה לעכב על ידם הנסיעה הזאת מטעמים הללו...
הנה הרמב"ן מנה מצוה זו בכלל מצות מקרא דוירשתם אתה וישבתם בה, וכי היא שקולה נגד כל המצות (כדאיתא בספרי), וגם תרומת הדשן בפסקיו סי' פח הפליג בה.	תשובה: בתחילה נבאר אם יש מצוה בעליה זאת בזמן הזה. הנה מצאנו הרמב"ן מנה מצוה זאת בכלל המצות מקרא וירשתם אתה וישבתם בה וכי היא שקולה כנגד כל המצות, ופוק חזי בעל תרומת הדשן בפסקים שלו סי' פח הפליג בה, וגם בספר כל בו (סי' קכז). בספר הכוזרי הפציר בו לנסוע שמה (מאמר שני טז-כב; ומאמר חמישי כג).
איברא התוספות בכתובה בשם ר"ח כהן וכו',	איברא התוספות בכתובות בשם ר"ח כהן כתבו שבזמן הזה אין מצוה לדור בארץ ישראל כי יש מצות רבות התלויות בארץ שאי אפשר לקיימן וכמה עונשין שאין יכולין להזהר בהן ולעמוד עליהם; ועוד כתבו: שבזמן דאיכא סכנת דרכים אין הדין לכוף לעלות עד כאן. והנה מה שכתב בשם הרב רבנו חיים,
אמנם ה[מ]ר"ט בתשובה [חלק יו"ד] סי' כח,	כבר כתב ה[מ]ר"ט בתשובה חלק יו"ד סי' כח, בנועם שכלו הוכיח דאיזה תלמיד טועה כתבו עיין שם זה הטעם בשביל המצוה ולא דסמכה היא כלל,
ובחידושו לכתובות הוכיח דאיזה תלמיד טועה כתבו על שם התוספות ולא דסמכא היא כלל והדין עמו.	ובחידושו לכתובות הרחיב ביאור בזה דעל מה זה אין לקיים שמה המצוות, ואם כי כבד עליהם לקיימן, פשיטא מי שיסבול ויצ[ט]ער לקיימן, פשיטא כי יכפול שכרו בזה. ויעויין שם כי הדין עמו;
וכן כתב בעל נתיבות משפט, ואם כן כל הזמנים שוים לקיום מצוה זו;	וכן כתב בעל נתיבות משפט שהוא הגהת איזה תלמיד עיין שם, ואם כן לא נשתנה הזמנים וכל הזמנים שווים לקיום המצוות, מכל שכן אם היא מצווה פרטית אפילו בזמן הזה ובכלל רמ"ח מצות עשה יחשב

מעיל צדקה	פתחי תשובה
שאין לה ביטול עולמית, חלילה שהמצווה זמנית כאשר הוכחנו בכמה מקומות דברים אלו;	
וכל הפוסקים מחזיקים שכופין האשה שתעלה עמו, שכתבו כל הפוסקים כפשטא דמתניתין דכתובות, וגם מן האחרונים: בתשובת מהרי"ט והרשדא"ם ומהר"י בן לב;	וכן מבואר מכל הפוסקים ראשונים ואחרונים שכתבו שכופין האשה שתעלה עמו כפשטא דמתניתין,
אם כן הא וודאי דלא סבירא ליה הא דרבנו חיים כהן דאחר דאין מצווה בנסיעה זאת, פשיטא שאין לכופ אשתו שתעלה עמו.	אם כן ודאי דלא סבירא ליה הא דרבנו חיים כהן.

ג. סיכום תשובת ה'מעיל צדקה'

השאלה שנשאל ה'מעיל צדקה' הייתה בעניין אנשים שרצו לנסוע לארץ ישראל יחד עם נשיהם ובניהם הקטנים, ובית הדין מנע זאת מהם בגלל החשש מסכנת דרכים. התשובה פותחת בשאלה 'אם יש מצוה בעליה זאת בזמן הזה', ומובאים דברי הרמב"ן, 'תרומת הדשן', ה'כלבו' (שהביא את תשובת מהר"ם מרוטנבורג) וכוזרי, הסוברים שצריך לעלות לארץ ישראל בזמן הזה. לעומתם, ה'מעיל צדקה' מביא את דברי רבנו חיים כהן בתוספות שכתב שכיום לא נוהג דין כפייה בהקשר לעלייה לארץ ישראל משתי סיבות: (א) מפני שבזמן הזה אין מצווה לדור בארץ ישראל, כי יש מצוות רבות התלויות בארץ שאי אפשר לקיימן. (ב) כי בזמן שיש סכנת דרכים אין כופים לעלות. ה'מעיל צדקה' דוחה את דברי רבנו חיים כהן, על פי דברי המהרי"ט⁶ בתשובותיו וכן בחידושו למסכת כתובות שדברי ר' חיים כהן אינם מוסמכים כי 'תלמיד טועה כתבו'. ה'מעיל צדקה' מסכים עם דברי המהרי"ט ומציין לבעל 'נתיבות משפט'⁷ שכתב כן ולאור הנ"ל מסיק שכל הזמנים שווים לקיום מצוות ישיבת ארץ ישראל. ה'מעיל צדקה' כותב גם שכל הפוסקים סוברים ('מחזיקים') שכופים את האישה לעלות עם הבעל לארץ ישראל. לכן הוא דוחה גם את הדין שהובא בשם ר' חיים כהן: אם כן וודאי דלא סבירא ליה הא דרבינו חיים כהן [הסובר] דאחר דאין מצווה בנסיעה זאת, פשיטא שאין לכופ אשתו שתעלה עמו.

6. מהרי"ט, יו"ד סי' כח.

7. הרב חיים אלגאזי, ספר מישרים, נתיב כג.

אחר-כך דן ה'מעיל צדקה' אם יש לחשוש לסכנה בדרכים, והביא את תשובת המבי"ט⁸ שהמודד (הקריטריון) להגדרת סכנת דרכים נקבע לפי הנורמה המקובלת, ובמקום שהסוחרים הולכים לשם לצורך פרנסתם, אין זה נחשב מסוכן. ועוד הוא כותב שאין מקום להבחנה בין סיכון של גדולים בעלייתם לארץ ישראל לבין לסיכון של קטנים: דהרי מצד סכנת טביעה ושביה ולסטים הרי קטן וגדול שם הוא. ואם מטורח הנענוע... הרי הקטנים בטבעם קלי תנועה ורוב גידולם בתנועה. הוא מביא לכך ראיה מעזרא שעלה לארץ מבבל ועמו נשים וטף; עד כאן דבריו השייכים לענייננו.

ד. בירור תשובת ה'מעיל צדקה'

השאלה שנשאל ה'מעיל צדקה' הייתה על אנשים שרצו לעלות לארץ ישראל עם בניהם הקטנים, ובית הדין מנע מהם לעלות בגלל סכנת דרכים. התשובה פותחת בבירור האם יש מצווה לעלות לארץ ישראל בזמן הזה. הוא מביא את הרמב"ן הסובר שמצוות ישיבת ארץ ישראל היא מצוות עשה בזמן הזה, ואת תשובת 'תרומת הדשן', ה'כלבו' (שמביא את תשובת מהר"ם מרוטנבורג) והכוזרי, שנשאלו אם צריך לעלות לארץ ישראל ופסקו שכן (וזאת מבלי להיכנס לבירור אם הם סוברים כרמב"ן או שחולקים עליו). הטענה שנטענה בבית הדין למניעת העלייה הייתה סכנת דרכים ובמיוחד בנוגע לקטנים. לכאורה תשובת ה'מעיל צדקה' הייתה צריכה לפתוח ולדון אם אכן ישנה סכנה בדרכים או לא, אך הוא לא פתח בבירור שאלה זו, אלא התחיל לברר את השאלה העקרונית אם יש מצווה בעלייה לארץ ישראל, ולשם כך הביא את דברי הרמב"ן. מוכח שדבריו נאמרו ביחס למצוות ישיבת ארץ ישראל. כך מוכח גם מדרך הבאתו את שיטת רבנו חיים כהן החולקת על הרמב"ן. ה'מעיל צדקה' שינה את הסדר המובא בתוספות: התוספות במקור כתבו בתחילה 'אינו נוהג דאיכא סכנת דרכים', ובהמשך הביאו את דעתו של רבנו חיים 'דעכשו אין מצוה לדור בארץ ישראל...!'. ה'מעיל צדקה' הפך את הסדר, והזכיר בתחילה את דעת ר' חיים כהן שבזמן הזה אין מצווה לדור בארץ ישראל כי יש מצוות רבות התלויות בארץ שאי אפשר לקיימן, ורק בהמשך התייחס לסכנת הדרכים שבגללה אין כופים לעלות. מכך ששינה את הסדר מוכח שהנושא המרכזי הוא אם יש מצווה בזמן הזה.

לפיכך אין הצדק עם הרב הנקין בכתבו שמסקנת הפתחי תשובה' היא שכל הפוסקים חולקים על דעת רבנו חיים הסובר שמצוות ישיבת ארץ ישראל אינה נוהגת היום אפילו מדרבנן, אך אלו הפוסקים לא הסיקו שיש מצווה מהתורה בישיבת ארץ ישראל. הרי דברי רבנו חיים הובאו כניגוד לרמב"ן ולראשונים נוספים, חלקם סוברים שיש מצווה בישיבת ארץ ישראל (רמב"ן, כוזרי) וחלקם סוברים שצריך לעלות לארץ ישראל ('כלבו' ו'תרומת הדשן', לפי הבנת הרב הנקין). ואילו ה'מעיל צדקה', כאשר דוחה את דעתו של רבנו חיים, מכוון לשני העניינים שהזכיר: (1) מצוות הדירה (ישיבת ארץ ישראל) – שאינה מצווה. (2) שאין חובה לעלות בזמן הזה. וכשדחה ה'מעיל צדקה' את דבריו של רבנו

8. שו"ת המבי"ט, ח"ב סי' רטז.

חיים, מסקנתו היא בהכרח בהקשר לאותם שני דברים: 1) שיש מצווה מהתורה לדור בארץ ישראל (כרמב"ן). 2) שחובת העלייה נוהגת גם בזמן הזה. מה שהביא הרב הנקין (שם) כהוכחה לדבריו שה'מעיל צדקה' מסיק רק שכופים את האישה לעלות עם בעלה לארץ ישראל – 'כל הפוסקים מחזיקים שכופין האשה שתעלה עמו...' – הוא מאמצע דברי ה'מעיל צדקה' ולא מתחילת דבריו, וכאמור בתחילה מבאר שיש מצווה לעלות לארץ ישראל: 'בתחילה נבאר אם יש מצווה בעליה זאת בזמן הזה'.⁹ בהקשר לשאלת הרב הנקין – שאם דעת ה'מעיל צדקה' להורות כרמב"ן, מדוע הזכיר רק שיש שבח ומעלה בעלייה ובמגורים בארץ ישראל, הרי היא בכלל מצווה מתרי"ג? – יש לומר שה'מעיל צדקה' וה'פתחי תשובה' הביאו ראשונים נוספים מלבד הרמב"ן: 'תרומת הדשן', ה'כלבו' (שמביא את תשובת מהר"ם מרוטנבורג)¹⁰ וכוזרי, שנשאלו אם צריך לעלות לארץ ישראל ופסקו שהעלייה נוהגת בזמן הזה. זאת מבלי להיכנס לבירור דעתם ושיטתם אם אלו הראשונים סוברים כרמב"ן או שהם חולקים עליו ורק סוברים שהיא מצווה דרבנן או שאינה מצווה והעלייה היא בגלל מעלת ארץ ישראל וקדושתה. לכן כתב 'וגם תרומת הדשן הפליג בה', מפני שגם לדעת 'תרומת הדשן' צריך לעלות לארץ ישראל בזמן הזה.¹¹ היו שהקשו ורצו להבדיל בין דברי ה'פתחי תשובה' לבין תשובת ה'מעיל צדקה', שכן ה'פתחי תשובה' כתב: 'וכן מבואר מכל הפוסקים ראשונים ואחרונים שכתבו שכופין האשה שתעלה עמו, ואילו ה'מעיל צדקה' הנוסח הוא קצת שונה. נאמר שם: 'וכל הפוסקים מחזיקים שכופין האשה שתעלה עמו...', ולא כתב 'ראשונים' כמו שהעתיק ב'פתחי תשובה'?¹² על כך יש להשיב שה'מעיל צדקה' הרי הביא בתחילת דבריו את דברי הרמב"ן, 'תרומת הדשן', 'כלבו' וכוזרי, ולהם התכוון ה'פתחי תשובה' כשכתב 'ראשונים' בהתבססו על תשובת ה'מעיל צדקה'.

סיכום ומסקנות

דברי ה'פתחי תשובה' (וה'מעיל צדקה'): 'וכן מבואר מכל הפוסקים ראשונים ואחרונים... דלא סבירא ליה הא דרבנו חיים כהן' – כוונתם למצוות העלייה לארץ ישראל והמגורים בה, וכל הפוסקים סוברים שהלכה כרמב"ן וכל הזמנים שווים לקיום מצווה זו.¹³

9. בנוסף, לשונו: 'אם יש מצווה בעליה', המשמעות היא מצווה מהתורה ולא מדרבנן! כדברי הרב הנקין.
10. כתב הר"מ (מהר"ם מרוטנבורג): 'ושאלת להודיעך עיקר המצווה ההולך לארץ ישראל אינו אלא כמו שמפורש במסכת כתובות (קי ע"ב)'.
11. ראה נחלת יעקב, ח"א, עמ' 250–255, שמוכח שמהר"ם, תרומת הדשן והכוזרי סוברים שהיא מצווה מהתורה.
12. קונטרס ישוב א"י בזמן הזה, בעילום שם, סיוון תשע"ד, עמ' 84–85. והוסיף: וגם מן האחרונים הביא רק שלשה – מהרי"ט, מהרשד"ם, ומהר"י בן לב, ולא ש'כל' הפוסקים האחרונים כתבו כן? אבל אלה הם דברי ה'מעיל צדקה': 'וכל הפוסקים מחזיקים שכופין את האשה שתעלה עמו'.
13. וכן כתב הרב יחיאל משה סעגאלאוויטץ: 'ודעת הרמב"ן וסיעתו ששיבת ארץ ישראל מצות עשה דאורייתא גם בזמן הזה, וכן נקטינן להלכה כמו שהסכימו גדולי האחרונים אשר מימיהם אנו שותים, שהביאם גם הפתחי תשובה באבן העזר סימן ע"ה ס"ק ו' (עיתון 'המליץ', שנה מ' א' סיוון תר"ס [29.5.1900 למניינם] גיליון [נומר] 110).